

De vraag die de auteur meteen in zijn voorwoord opwerpt is te scherp, fraai en bondig geformuleerd om hier niet integraal op te nemen: 'Charles, jusqu'à sa mort, demeura-t-il pour Louis la menace permanente, l'adversaire à annihiler coûte que coûte, même lorsque l'on guerroye en Armagnac, que l'on soumet le Roussillon ou que l'on crée les postes royales? Louis fut-il pour Charles, dans toutes ses entreprises, de la Bretagne au Rhin et de l'Angleterre à la Suisse, l'éternel fauteur de troubles, semeur d'embûches, poseur de collets?' Het antwoord van Cauchies is natuurlijk dat het conflict tussen beide vorsten lang niet zo belangrijk en bepalend voor de geschiedenis van Frankrijk en Bourgondië moet worden geacht als de historiografie dat doorgaans heeft gedaan.

Bovendien denkt hij dat de dramatische en kleurrijke personages van Lodewijk en Karel en hun institutionele, militaire en diplomatieke plannen te vaak beschreven zijn zonder inachtneming van 'structures permanentes économiques et financières'. Men schrijft mislukkingen en het welslagen van plannen nogal eens te gemakkelijk toe aan de sterkte of zwakte van de karakters van de hoofdrolspelers. In zijn discussies richt Cauchies zich overigens niet op die algemene structuren maar bespreekt hij vrij traditioneel zijn gegevens, alhoewel soms met verrassende inzichten.

Na een heldere maar korte inleiding over Europa (bedoeld wordt Italië, de Iberische landen, Groot-Brittannië, het Duitse Rijk, Frankrijk en de Bourgondische gebieden) ten tijde van Karel en Lodewijk volgen zeven hoofdstukken die de verhoudingen en treffens van beide vorsten bespreken. 'Péronne (1468): le renard et le loup', 'Saint-Quentin (1470-1471): la duplicité de Saint-Pol', 'Picardie et Normandie (1472): La mort d'un autre Charles', 'Trèves (1473): l'irritation de Frédéric', 'Neuss (1474/75): l'art de piétiner', 'Picquigny (1475): la révérence d'Edouard', en 'Nancy (1477): la fortune de René'. Het laatste uitvoerige hoofdstuk bespreekt onder de titel 'Louis et Charles' twee vragen: Lodewijk als "universelle araigne" ou gloire nationale' en Karel als 'hardi ou téméraire'. Dit hoofdstuk is bijzonder nuttig omdat het ons de belangrijkste visies op beide heersers klaar voor ogen stelt. De revue passeren eigentijdse schrijvers zoals Basin, Chastelain, La Marche, Molinet en Wielant, auteurs uit de zestiende, zeventiende, achttiende en negentiende eeuw zoals Heuterus, Plancher en Barante, en moderne historici zoals Bartier, Calmette, Duclos, Kendall, Paravicini, Richard en Vaughan.

Cauchies wijst erop hoe belangrijk algemene lijnen en structuren zijn voor het beeld dat wij hebben van het Bourgondisch-Franse verleden van de late vijftiende eeuw. Overigens geeft hij zich, naar mijn mening, te weinig rekenschap van de partijdigheid van de historiografie en van de verschillende stijlen van de auteurs die hij bespreekt. Zoals de titel van zijn werk al aangeeft verliest hij nooit de persoonlijkheid van zijn helden uit het oog. Terecht sluit hij — misschien wat al te retorisch — zijn boek als volgt af: 'Dans sa grande cuve, l'Histoire pétrit des chairs, des coeurs, des âmes, des personnalités qui, jamais, ne se confondent et qui donnent aux événements leur ton'.

Arjo Vanderjagt

J. G. Smit, ed., *Bronnen voor de economische geschiedenis van het Beneden-Maasgebied, II, Rekeningen van de Hollandse tollén, 1422-1534* (Rijks geschiedkundige publicatiën. Grote serie CCXXXVI; Den Haag: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1997, lxxvii + 439 blz., f95,-, ISBN 90 5216 086 4).

Helemaal aan het begin van zijn carrière begon J. F. Niermeyer (1907-1965) materiaal te verzamelen voor een groots opgezette tweedelige editie van bronnen voor de economische geschiedenis van het Beneden-Maasgebied in de Middeleeuwen, bestemd voor publicatie in

de RGP. Hij bracht een overvloed van oorkonden, acten en rekeningposten en complete tolrekeningen bijeen, voornamelijk in de jaren 1939 tot 1943 — daarna ontbrak hem voor het onderzoek tijd en gelegenheid en had hij bovendien andere projecten onder handen. Wel maakte hij het eerste deel, tot 1399, gereed voor de pers maar het verscheen ten slotte postuum met een inleiding van T. S. Jansma in 1968. Jaren later kreeg J. G. Smit de opdracht het tweede deel tot stand te brengen maar dat ging met moeilijkheden van allerhande aard gepaard en uiteindelijk besloot men tot de uitgave van een deel van veel beperkter opzet dan het eerste: alleen de fragmentarisch bewaard gebleven tolrekeningen uit de vijftiende eeuw en nog zes uit de jaren 1500 tot 1534 kwamen nu in aanmerking (tezamen een 350 bladzijden, te vergelijken met de ongeveer 300 bladzijden die in deel I met tolrekeningen zijn gevuld) aangevuld met enige voor de tolheffing relevante officiële stukken. Van een poging om zoveel mogelijk tolbetalenden te identificeren, in deel I ondernomen, werd in deel II afgezien. Daar staat tegenover dat Smit zijn uitgave voorzag van een zeer gedegen, uitvoerige en uiterst nuttige studie van het Hollandse tolsysteem in de vijftiende eeuw als inleiding. Dat systeem berustte, zoals Niermeyer indertijd al vaststelde, op een onderscheid tussen via de binnenwateren en via de zeeroute aangevoerde vertolbare waren. Over beide 'soorten' betaalde men éénmaal bij binnenkomst en éénmaal bij het verlaten van het Hollandse gebied het verschuldigde tarief; zogenaamde wachttollen moesten beletten dat kooplieden de aangewezen tolplaatsen zouden omzeilen. Al deze tolplaatsen krijgen met hun 'wachten' beurtelings Smits aandacht, Geervliet, Gouda en Spaamdam voor 'het zoute', Gorinchem en Schoonhoven voor 'het zoete' [water]. De vaak verpachte 'wachttol' te Dordrecht was van groot belang voor deze stad die er haar stapelrecht mee verbond. Of een tol verpacht was of niet, steeds moesten de tollenaars zorgvuldig hun boekhouding bijhouden, maar van hun rekeningen is slechts een klein gedeelte bewaard gebleven. Op hun werkzaamheden werd door grafelijke ambtenaren, bezieners, later controleurs, toezicht gehouden en ook hun functie wordt door Smit helder geanalyseerd. De inleiding beperkt zich niet tot het tijdvak van deel II en zo hebben ook heerlijke tollens zoals de Arkelse en de Wassenaarse er hun plaats in gekregen.

Zelfs wanneer van een tol de rekeningen in mooie series bewaard zijn gebleven, zoals bij de Rijntol te Lobith het geval is, blijft hun bruikbaarheid voor de economische geschiedenis beperkt. Dat ligt aan de vele vrijstellingen, verleend aan steden, instellingen en personen, die het onmogelijk maken de dichtheid van het verkeer, het totaal van de passerende schepen en goederen te berekenen. Men moet het doen met allerlei losse gegevens, die soms interessant zijn. Opvallend is in deel II het grote aantal paarden dat omstreeks 1480 in bepaalde maanden Gorinchem en Schoonhoven passeerde. Doorgaans kwamen zij uit het Zuiden. Voor de ossenhandel was Gorinchem al in de eerste helft van de eeuw een voornaamste tolplaats. Tegen hetgeen men verwachten zou in kwamen de beesten hier en in Schoonhoven slechts ten dele van de IJsselstreek en Groningen. Men herkent vaste handelaars, die een tijdlang week in week uit met hun ossen, hun steuren, hun zalmen een tol passeren. Alle rekeningen behalve de Gorinchemse van 1422 vermelden de herkomst van de ladingen. Het deel bevat een register van persoons- en aardrijkskundige namen en een van zaaknamen, hier en daar van een woordverklaring voorzien. Het deel is op de welverzorgde, luxueuze manier uitgegeven die bij de RGP gebruikelijk is.

J. A. Kossmann-Putto

C. Vleeschouwers, M. van Melkebeek, ed., *Registres de sentences de l'officialité de Cambrai (1438-1453)* I, II (Recueil de l'ancienne jurisprudence de la Belgique. Septième série.